

Sarajevo 1934-1939
Konzulský chlapeček v Sarajevě
 Napsal Milík Tichý v r. 2006

Z *Kraljevin Jugoslavije* mám nepochybně první vzpomínku na Bled a jeho jezero. Byli jsme tam v létě 1934 možná měsíc, možná i déle. Přijeli jsme do Bledu z Prahy – byla to naše zastávka na přesunu do Sarajeva. Bydleli jsme v hotelu *Petran* (myslím, že to byl jižní nebo východní břeh), kousek od hotelu byl zámek, ve kterém občas sídlil jugoslávský král, tehdy *Aleksandar I* (později *maršál Tito*). Někdy jsme šli kolem – zajímali mě pochopitelně vojáci, kteří tam stáli stráž, na hlavách měli chlupaté černé beranice (ale spíš to byly "medvědice"), něco podobného jako mají dodnes i jiné královské stráže, pokud ještě nějaké království přežilo. Uprostřed jezera je ostrůvek s kostelíkem. Na ten se dalo jet loďkou, a tam zatahat za zvonec. *Ne, pohádky nebyl konec – ta tam někde pro mne teprve začínala.*

Na protějším břehu jezera byl přepychový hotel, měl by dnes asi pět hvězdiček určitě. Tam bydleli naši příbuzní *Steinští-Sehnoutkové*. Strýc Rudolf, teta Sláva (genealogicky to ale byla moje sestřenice) a jejich kluci: Ila, Všuda, Jenda. Ti byli o pár let starší. Byli to nesmírně hodní příbuzní, později nás po celou válku podporovali... Ale o tom až jindy a jinde.

Na Bledu s námi byla i kuchařka *Mařenka* (slečna *Marie Radová* z Nymburka), která nás provázela už od Neapole, měla mě ráda jako vlastního. Otec tam s námi byl asi jen několik dní, ale přesto si vzpomínám na jeden výlet k řece Drávě, kde s námi byl. On se bál hadů a vždy, když jsme se někde utábořili, prošťourával holí (tehdy se nosily vycházkové hole) trávu, drn a mech. Ale nepamatuju se, že by kdy nějakého hada vyplašil. Měl s sebou vždy injekční stříkačku se sérem proti zmijímu uštknutí. Nevím, zda by pomohlo, možná že by takový zásah spíš uškodil.

Jeftanovićeva palača

Příjezd do Sarajeva ve mně nezanechal žádnou zvláštní vzpomínku – snad jen to, že jsem se najednou ocitl ve zcela jiném bytě. S vysokými stropy, s výhledem na ulici, kde se pořád něco dělo, především tam jezdila tramvaj...

Konzulův byt zabíral s kanceláři celého jednoho podlaží obytného domu na adrese *Dalmatinska 2*. Byt měl okna do *Aleksandrovy ulice*, dnes jmenuje se dnes *Maršala Tita*. Konzulát měl okna do Dalmatinské a do zahrady (ta už tam není, pozemek byl zastavěn). Z okna konzulátu bylo vidět na sousední střechu, snad tam byly pod ní nějaké dílny. Na té střeše měli Italové z italského konzulátu sklápku na holuby. Ta byla podepřena tyčkou s provázkem, a vždy když nějaký holub vlezl pod sklápku, kam je lákali

kukuřicí, Ital u okna trhnul provázkem a holub byl polapen. Italové mají rádi holuby a holoubata, ale na trhu se v Sarajevě nedostali. Bylo to z nějakého náboženského důvodu zakázáno – nevím, zda v celé Jugoslávii, nebo jen v Bosně, nebo v *Drinské bánovině*.

Dva pokoje konzulova bytu byly zařízené Ministerstvem zahraničních věcí, neboli Zamini. Byl to jednak salón, jednak jakási pracovna, přes kterou se šlo do kanceláře konzula. Takže otec mohl přecházet z bytu přímo do kanceláře. I večer tam někdy pracoval se šiframi anebo se zabýval známkami nebo mincemi – bylo to pro něj pohodlnější než v bytě.

Ten dům se honosně nazýval *Jeftanovićeva palača* (na fasádě je stále monogram toho pana Jeftanoviće).

Byl to nějaký místní srbský notábl, v pravoslavném kostele je na pamětní desce mecenášů jméno jeho tatínka. Ale ten dům žádným palácem nebyl. Domáci tam bydleli v prvním patře, náš byt a konzulát byl ve druhém či třetím patře. Topení lokální, vysoká kachlová kamna, topilo se pilinovými briketami, uhlí nebo koks tam možná ani neznali. V Bosně bylo mnoho dřeva, a tak všechno vytápění bylo na dřevo. Koupelna jen se studenou vodou (a pěkně studenou, sarajevský vodovod dodával vodu 8°), ale hned první rok tam otec dal koupelnu předělat, takže pak měla karmu, bidet, kloset. — v domě byl výtah, měli jsme sklep a možná i půdu. Oddělen byl domek, kde bydlel domovník (*pazikuča*), vedle byla prádelna s obrovským kotlem. Žádná pračka, ani ždímačka. Prádlo se sušilo na šňůrách na zahradě.

V kuchyni se vařilo buď na plynu nebo na sporáku, v němž se topilo opět dřevem. Měli jsme ledničku, do níž se vkládaly hranoly ledu. Ty dodával snad pivovar všem hospodám po městě.

Díky dřevu se v kuchyni dobře dařilo rusům. U nás to není příliš zná-

mý hmyz, je to příbuzný švába. Drží se všude, kde je vlhko a nějaká dřevitá hmota. V Americe se jim říká cockroaches. Podíváte-li se na internetu přes Google na Images, hned uvidíte, o co jde. Oni nic nedělají, neštípají, jen pobíhají a bývají zvědaví, jak jsme kdysi zjistili v Číně. V Miami v USA, ve slušném hotelu, mi seděl jeden takový cockroach na kartáčku na zuby, asi ho ty štětiny vzrušovaly. V Sarajevě po mnoha pokusech rodiče vyhánění rusů vzdali, protože se tam objevovaly nové a nové kolonie s dřívím. Přes den někde zalezli, v noci se ale proháněli po kuchyni. Jinam se nehrnuli.

Také štěnice jsme v Sarajevě zažili – hnízdily v jednom obraze. Ty se ale podařilo účinně zlikvidovat. Mladší generace dnes štěnice nezná, ale Praha se jimi až do doby DDT hemžila. I štěnice vyhledávají dřevo – bulharsky se jí říká drvenica.

Jeftanovičevi měli dcerku Ksenii a dva kluky-dvojčata – Predraga a Nena, Pego a Neno. Ti byli asi tak stejně staří jako já, Ksenia byla starší. — Kam se poděli?

Ulice

Hned za několik dnů po našem příjezdu do Sarajeva zavraždili v Marseilli krále Aleksandra I. Mlhavě si vzpomínám, že se to stalo, že o tom rodiče poslouchali v rádiu, že byly vyvěšeny černé prapory, že pak byly vydány smuteční poštovní známky... Ale přesně si vzpomínám, že po Aleksandrově ulici probíhala mohutná demonstrace, jakou jsem od té doby viděl leda v televizi. Dav táhl zleva doprava (při pohledu od nás z okna, tj. Ze směru od Baščaršije) a labužnický ničil všechny výlohy. Přímo na rohu před námi byl obchod se sklem a porcelánem, patřil Martonovi – demonstranti vymlátili nejen skla výkladních skříní, ale jednoduše vše, co bylo ve výlohách. Byli k tomu dobře vybaveni, měli tyče, zřejmě měli zkušenost a vě-

děli jak na to. Když demonstrace přešla, zbyly po ní hromady střepů, jednak z výkladních skříní, jednak z vystaveného zboží. Pan Marton na to ošklivě doplatil, ale snad byl pojištěn. Nemyslím, že by to na mne udělalo nějaký mimořádný nebo dokonce skličující dojem – dítě v tom věku vnímá takové události jako součást života, a neví ještě, že je to něco neobvyklého, ne-li dokonce nebezpečného.

Proti komu ta demonstrace tehdy byla, to jsem nevěděl a vlastně nevím dodnes, dost možná že to nevěděli ani ti demonstranti. Později jsem zjistil, že se vyřádili především na židovských obchodech, ale nejsem si tím tak jist. Pravděpodobné to je, v těch dobách se vztek davů obvykle vybíjel na Židech,

ale antisemitismus nebyl pro Sarajevo typický. Bylo asi rozmláceno prostě vše na trase. A že to byly židovské obchody, to bylo logické, protože na Aleksandrově asi byly v té naší oblasti hlavně židovské obchody.

Sarajevská ulice mě nepřekvapila. Nemohla – žádnou pořádnou ulici jsem dříve nepoznal. Před odjezdem jsem byl rok nemocný s nefritidou, nikam jsem nechodil. Dítě sice vnímá svět od narození, ale kontinuální vzpomínky se v člověku uchyť až tak třetím rokem života. Asi jediné, co mne udivilo, byly "turkyně". To byly muslimanky zahalené od hlavy až k patě. Látka toho kroje byla pruhovaná, nějaký kanafas nebo snad něco lepšího, proužky modré, červené, snad i jiné barvy. A před obličejem černá tylová rouška, žádné skuliny pro oči. Taková osoba vypadala jako podivný bubák, tvář vidět nebylo. Chodilo jich po ulicích velice mnoho... Jedna taková paní nám nosila jednou dvakrát týdně vejce (třicet vajíček za banku, tj. Za 10 Din) a živé slepice či spíše kapouny nebo kuřata. Takového ptáka hned v kuchyni podřízla. Obyčejně jsem se k tomu nachomýtl, babka mne zajímala. Ona se na mne zasmála a vždy řekla *mašalláh*, což je něco jako "pámbů požehnej". V kuchyni tu černou roušku zvedla, protože tam byly jen ženské a dítě.

Muslimani nosili na ulici jen fezy, nosili je i doma, v krámech, do mešity, prostě všude. Asi to byly fezy ze Strakonice... Byly červené; bílé fezíky nosily Albánci z Kosova.

Automobilů nebylo pochopitelně na sarajevských ulicích mnoho. Nájemním dopravním prostředkem byl především kočár (neboli fiakr neboli drožka), pak teprve taxík. Někdy jsme fiakrem jeli na nádraží nebo naopak do přírody. Dost často se jelo ke *Kozí ćupriji*, což je starý turecký most proti proudu Milijacky nad Sarajevem.

V Sarajevě byla tehdy jedna, jakoby zdvojená linka tramvaje. Byla to

jednokolejná smyčka, která jezdila od tehdejšího nádraží na Baščaršiji. Byly to vlastně dvě linky, označené **A** – tj. "Aleksandrova", a **O** – tj. "Obala", čili "nábřeží" řeky Milijacky (stále se setkávám s názvem "Milijačka" – ten je chybný, i když se nám zdá logičtější). Před naším domem byla "výhybka", kde se tramvaje jedoucí v protisměru vyhnuly, podobně jako je tomu třeba u lanovky v Praze na Petřín. Na tom místě byla zastávka, a tak tam tramvaj obvykle chvíli čekala na svoji kolegyni z protisměru. Tramvaje měly stejný rozchod jako železnice, a tak každý den kromě neděle přijížděl od nádraží dost brzo ráno jednoduchý vláček – elektrická posunovací lokomotiva a plošinový vůz, na němž bylo naloženo zboží pro tržnici. U tržnice vyjel na odstavnou kolej, aby nepřekážel, složil nebo naložil prázdné bedýnky, a vrátil se na nádraží.

Pohled z oken do Aleksandrovky přinášel ještě jednu zvláštnost: pohřby. Prošlo jich za ta léta pod našimi okny mnoho – katolické, pravoslavné a muslimanské. Na židovské si nevzpomínám, Židé snad pohřební průvody nemají v tradici. Jednou jsem ale okouněl na sefardském hřbitově a poslouchal litanie v hebrejštině nebo v aramejštině nebo snad v ladino. – Každý pohřeb doprovázela kapela, pokud byl pohřeb vojenský, byla to dobrá dechovka, čestná stráž a jiné náležitosti. Pohřební vůz byl vždy tažený černými koňmi, žádná auta. Zástup za rakví byl obvykle mohutný. – Pohřby směřovaly na hřbitov v Koševu, ale ne na ten dnešní, nýbrž na klasický hřbitov rakousko-uherského městečka.

Občas prošla Aleksandrovou nějaká paráda s kapelou. Kapelník měl strakatou tyčku s koulí na konci, pochodoval před muzikanty a dirigoval. V době pravoslavných vánoc prošel městem průvod vojáků, kteří nesli *badnjak*. Byl to doubek se suchými listy, uříznutý někde ve stráních. Ten zvyk

mají snad jen Srbové. Badnjak se přinese domů a spálí na ohništi. Kde to pálili ti vojáci, nevím. Asi v kasárnách...

Na ulicích bylo dost žebráků různého druhu – invalidé, slepci a "slepčí", na tehdejší dobu obvyklý sortiment. Dodnes ale vzpomínám s hrůzou na rodiče s malinkými děcký v náručí, která měla useknutou ručičku. Rodiče dali novorozenci utnout paži v naději, že s ním později něco vyžebrají a že si pak ten chudák, až dospěje, něco vyžebrá, a bude se tak živit. Setkal jsem se s tím v Portugalsku v roce 1973, tam jsem tehdy viděl v Lisabonu několik případů. Bylo to časté v Rumunsku (v Praze po Listopadu bylo dost dospělých rumunských bezrukých žebráků – byli to zřejmě oběti tohoto barbarského zvyku) a možná i v dalších zemích. Vyskytuje se to všude, kde je chudoba.

Ještě jedna zvláštnost mne upoutávala: občas bylo vidět malé chlapečky mého věku, pyšně vedené pány rodiči, oblečené buď do miniaturní vojenské uniformy anebo paradoxně zcela naopak – do mnišské, františkánské kutny, s provazem kolem pasu. Rodičové asi takové děti "zaslíbili" armádě nebo řádu. Nevzpomínám si na holčičku v nějakém řádovém rouchu – a ve vojenském? tady v Bosně? – to ani náhodou.

Pobaveně vzpomínám na pozoruhodný způsob kropení ulice. I tehdy byl pro mne poněkud divný. Běžně tam jezdila kropicí auta a také kropicí potahy. To by nebylo tak zvláštní. Jedna z těch hypomobilních metod ale byla tato: k dřevěné lejtě s vodou byla připojena asi dva metry dlouhá hadice, podobná hasičským. Na konci hadice byl veliký kropáč a k němu bylo přivázáno lanko nebo možná řetízek – zase asi dvoumetrový. A na konci toho řetězu byl chlápek, který tím kropáčem kýval ze strany na stranu, a tak kropil vozovku v pásu asi čtyři metry širokém. Bylo

to zcela jedinečné zařízení, nikdy jsem později o tom neslyšel, ani ho neviděl.

Když si tohle vybavuju, dýchá z té vzpomínky Balkán – jako by zavoněla cibule na somunu naditým cévabčičí. Tehdy se mi zdál ten somun větší, snad se za válek zmenšil. – Kolem těch voňavých stánků jsem chodil a strašně toužil, aby mi to koupili, ale na to jsem nesměl ani pomyslet, stejně jako na zmrzlinu ze soudku od pouličního zmrzlináře... Že abych nechytil nějakou nemoc... Za to utrpěné příkoří jsem se dodatečně pomstil tím, že jsem své dceři i vnukům dopřával právě takové pochoutky z podezřelých míst, k nelibosti jejich matek...

Ulice byla pro mne důležitým prvkem vzdělání – naučil jsem se číst srbochorvatsky v obou variantách písma. Hovořit jsem se naučil ovšem především od děcek, se kterými jsem byl v kontaktu. Jak ten proces probíhal, to absolutně nevím – nikdo mne systematicky neučil, neměl jsem nikdy pocit, že "neumím" nebo že mluvím chybně. Ani jsem neměl pocit, že nerozumím – prostě si na takové pocity nevzpomínám. Hovořil jsem pak zcela plyně, s dokonalým akcentem, takže jsem nebyl k rozeznání od místních chlapečků. Ten akcent se mi léty pokazil pod vlivem dalších jazyků, s nimiž jsem přišel do styku. Ale přesto byl dobrý, v roce 1959, tj. po dvaceti letech bez jakékoliv konverzace, mne lidé v tehdejší FNRJ považovali za Slovince; i dnes se mi to stává. Jenomže nemám dostatečnou aktivní slovní zásobu. Zajímavé je to, že hovořím převážně *ekavsky* (mleko, dete), nikoliv *ijekavsky* (mlijeko, dijete). Důvod je jednoduchý: byl jsem v kontaktu především se srbskými dětmi. — To zvládnutí srbochorvatštiny mělo ale ještě jeden účinek – neměl jsem nikdy problémy s jinými jazyky, i když jsem už žádný nezvládl dokonale tak jako srbochorvatštinu.

Konzul a konzulát

Život konzula byl na první pohled klidný, velice klidný. Zdálo by se, že na konzulátě v balkánském hnízdě, kterým Sarajevo tehdy ještě bezpochyby bylo, není moc na práci. Ale ono se tam stále něco dělo a někdy to bylo asi dost napínavé. Také já jsem z toho napětí tu a tam ukouzl.

Konzulát měl kromě konzula samozřejmě sekretářku, *slečnu Martu Říhovou*. Byla to hodná slečna, seděla hned vedle otce v takové nudlovité kanceláři s oknem do ulice Dalmatinska. V další kanceláři seděl *pan Adolf Hejhal*, tajemník. Byl to také sympatický pán, měl za ženu Srbku, ale byl s ní rozvedený – ona žila v Bělehradě se synkem Liborem, neboli Borkem. Ten občas jezdil za tátou do Sarajeva, chodíval k nám na oběd nebo já k nim a hráli jsme si spolu, ačkoliv byl asi o tři roky starší. Borko byl za války partyzánem, po válce přišel do Prahy a vystudoval medicínu. Stal se z něho chirurg světové pověsti, byl dvojnásobným laureátem státní ceny. Měl pracoviště v Praze, byl primářem v IKEMu, ale také v Bělehradě. Občas mu někdo udělil v jedné z těch dvou zemí řád, a pak hned přišla ta druhá země a dala mu řád taky. On totiž řezal mnoho prominentů různého druhu – snad také anglickou královnu. Ale určitě maršála a naše soudruhy. Ale dokonce operoval i mne – vybral mi hemeroidy. Když jsem u něj byl v Krči po operaci, říkala mi jedna sestra: *prosím vás, jakou máte vy protekci, takovýhle blbosti tady přece neděláme*. A já řekl: *já mám tu nejvyšší protekci vůbec – my jsme kamarádi z dětství, to je, paní, víc než sourozenec!* — Pan Hejhal zemřel na náhlý infarkt snad v roce 1939 ve svých 57 letech a zcela stejně zemřel v 57 i Borko.

V poslední kanceláři, s okny do zahrady – dnes je to zastavěno – seděli obyčejně dva úředníci a zřízenec *pan*

Bouška (samozřejmě Josef, jak jinak). Pan Bouška byl svérázný muž, měl drsné způsoby. On rád popíjel červené ve vyšších dávkách. Matka si koupila v kaštelu Gomilica tři velké demižony vína, jedno bylo opol, ty další si už nepamatuju. Z těch tří demižonů si užila vlastně jen jednoho. První praskl při přepravě z Gomilice do Splitu. Bylo to večer, jeli jsme jakousi příbřežní kocábkou na další noční loď do Metkoviče. Máti chodila po palubě a říkala: *tady strašně chlastaj, je tu všude cítit víno...* Bylo to její víno. Doma se jeden demižon hned stočil do lahví, druhý dal do sklepa. A když se stočené víno spotřebovalo, zjistilo se, že ten třetí demižon je prázdný. Vychlastal ho pan Bouška. Máti nadávala, Bouška zapíral. Ale máti se proti němu nijak nezatvrdila, celou válku chodila k Bouškovým (vzal si za ženu naši kuchařku Mařenku) a klábosila s ním. Občas mu to víno připomněla. Ale on pořád zapíral. Ale bohužel dostal rakovinu od přílišného kouření, máti za ním byla v nemocnici, a on se vlastně na smrtelné posteli přiznal: *mlospaní, já vám ten opol opravdu tenkrát vypil...*

Když napíšu "mlospaní", je to "milostivá paní". Tak se tenkrát oslovovalo, ale nebylo to nic špatného, nebyla v tom poníženost. Možná v jiných rodinách se to bralo vážně – moji rodiče ale byli naprosto demokratičtí, byli sami z prostých poměrů, a nikdy se nad "personálem" nevyvyšovali. Personál byl brán jako u Baťů – jako spolupracovníci. To mělo pro mne zajímavý efekt. Byl jsem zaměstnán v Akademii věd, najednou se tam na chodbě objevila paní Boušková – Mařenka. Ta mě znala od prvních dnů a měla mne moc ráda, jako svého. *Co tu děláte, Mařenko?* ptám se. *Ale, já dělám poslíčka pro paní Zdvihalovou*. Zatajil se mi dech, ta paní Zdvihalová byla naše kádrovačka, a já měl dost nebezpečné příbu-

zenstvo, samý kapitalista, všechno v Kanadě a jinde, to jsem zatloukal, a teď Mařenka všechno vykecá... Nic jsem ale neřekl, abych ji nevyděsil. – Jenomže účinek toho setkání byl právě opačný: Mařenka chodila ke kádrovačce a k vrátné a všude vyprávěla, že ona u nás sloužila a že to u nás měly služby dobrý... Kádrovačka, vrátná a ještě jedna důležitá paní soudružka, byly všechny bývalé služby, a dovedly takové vysvědčení ocenit... Paní Zdvihalová, které se asi každý nejvíce bál, mi to po mnoha letech vyprávěla. Ona sama byla nejdřív služka, potom dělnice v cihelně, a tak se k lidem chovala úplně jinak než některé ty komunistické svině (obojího pohlaví). Protože ta demokracie musí být nejen shora dolů ale také zdola nahoru...

V té velké kanceláři byl sejf a pokladna a tu spravoval *pan Urban*. Byl v Sarajevě se ženou a dcerou Liškou, která byla o pár let starší, takže se na ni moc nepamatuju. V dokumentech ze Sarajeva (o něž jsem ale přišel) byl zajímavý záznam. Otec udělal náhlou kontrolu pokladny a zjistil, že chybí asi 7000 Din. Peníze tam normálně byly na nějaké operativní výdaje (tehdy byl 1 Din = ~ 0,50 Kč). Pan Urban si vypůjčoval. Ten záznam byl podepsán otcem a panem Urbanem. Pan Urban se přiznal, že si z kasy vypůjčil na výdaje pro rodinu, že je v tísní atd. Dopadlo to tak, že otec ty peníze do kasy vložil ze svého a pan Urban mu to pak někdy splatil. Hlášení o tom pan konzul neudělal. — Na třetího úředníka v té kanceláři si nevzpomínám, možná že se ti pánové víc střídali, a tak mi neutkvěli v hlavě.

V konzulárním prostoru byla ještě černá komora, kde otec vyvolával filmy i printy, měl tam zvětšovák a jiné nářadí. On velice rád fotografoval. Bohužel se žádné snímky nedochovaly – při různých stěhováních včetně jednoho rozvodu jsem o tu dokumentaci přišel.

Otec se v Sarajevě stýkal s druhými konzuly. S Britem *Wybertem*, Italem *Zuccolinim* (ten pán byl slepý, nosil černé brýle a slepeckou hůl) ale hlavně s německým konzulem *panem Gördesem*. Byl to vysoký, velice elegantní muž, zcela šedivý, působil dojmem šlechtice, jistě k tomu neměl daleko.

Pan Gördes byl aktivní protinacista a otci dával různé tajné informace. Jednou pan Gördes upozornil otce, že k nám má být vyslán nebo už dokonce působí agent jménem X (to jméno jsem znal, ale už si nevzpomínám). Otec to hlásil do Prahy a naše rozvědka vyfotografovala všechny muže jménem X, kteří v té době přišli z Německa, poslala fotky kurýrem do Sarajeva, otec dal album Gördesovi, ten to poslal svému informátorovi do Německa. Zda se toho špiona podařilo identifikovat, to nevím. — Možná že s tím souvisela i moje kuriózní příhoda:

Někdy takhle odpoledne, snad to byla neděle mi otec dal obálku, do které přede mnou vložil 25.000 Din. Odpočítal je, obálku zalepil a dal mi ji. *Tohle odneseš na německý konzulát, zavoníš, otevře ti Gretl* (to byla Gördesových schovanka, taková nijak pohledná frajle). *Podáš jí obálku, pozdravíš a vrátíš se domů. Nikomu nic neřekneš, nikde to nebudeš vyprávět.* — Já jsem učinil, jak mi bylo nařízeno, zda jsem byl nějak jištěn, to nevím. V obálce ty bankovky skutečně byly.

Po válce měl můj otec v úmyslu Američanům sdělit, že ten Gördes byl statečný muž, aby se nedostal třebaš do potíží. Ale než to udělal, vyšly najevno strašlivé zločiny napáchané Němci po Evropě i v Německu, takže otec na ně zanevřel. Kolektivní vina. — Já jsem se pak pokoušel v šedesátých letech pana Gördese vyhledat, ale nepovedlo se mi to, koneckonců to bylo za komiků velice nebezpečné. Ale je také možné, že pana Gördese oddělali náckové.

Noviny jsem s oblibou četl v Dubrovniku, jednak v hotelu, kde

odebírali *Národní listy* a *Národní politiku*, jednak v *Gradské kafaně*, kde měli *Lidovky* a *České slovo*. Do kavárny chodívala s oblibou matka, když bylo mizerné počasí a nedalo se jít k moři. Tam jsem četl černé kroniky, byly daleko poutavější než dnes, v *Lidovkách* dvě velké stránky hustě drobným písmem s působivými nadpisy: Tajemné klepání na Žižkově... Otrávil se plynem... Dokapsařil... Různě jsem se po té kavárně coural a očumoval, až mně jednou vyhodili, protože jsem schválně klapal podrážkami sandálů. Matka to pozorovala, to jsem viděl, ale když mne dost tvrdě vyhazovali, snad dokonce za ucho, nevměšovala se, aby nebyla ostuda.

Doma se četl *Pestrý týden* – to byl vynikající časopis, vydával to Neubert. Bylo tam mnoho stálých rubrik, pro chlapečka velice přitažlivých: především Zrcadlo humoru z celého světa (žádné stupidní obscenity) a pak celá stránka o spiritistech, médiích a jiných jevech (snad tomu říkali Metapsychika). Dále otec odebíral zlínské publikace: deník *Zlín*, týdeník *Průkopník* a měsíčník *Výběr*. *Výběr* byl fantasticky zajímavě dělaný ve stylu Reader's Digestu, ale trůfám si tvrdit, že byl lepší. Dostával jsem tak do krve nějakou baťovskou atmosféru, aniž bych tušil, že budu pro Tomáše J. Baťu pracovat deset let. Můj otec společného se Zlínem nic neměl, ale byl ctitelem baťovských myšlenek.

Otec byl velký rozhlasový fanda, měl jednu z prvních rádiových koncesí v ČSR, to byl tehdy dokument potřebný k provozování rádiového přijímače. V Sarajevě jsme měli zpočátku rádio Philips, ale hned asi v prvním roce si otec objednal z USA fantastické rádio od firmy H. C. Scott z Chicaga. Byla to firma, která vyráběla mimořádné přijímače – ten náš měl "jen" 23 elektronky, ale byly i větší, až 40 elektronek. Přijímač přišel bez daně a navíc za velko-

obchodní cenu, protože výrobce neměl v Jugoslávii zastoupení. Ta rádia byly kusovky – firma dokonce vydávala časopis pro vlastníky jejich výrobků, kde byla také jejich jména. To rádio bylo dokonalé, dala se normálně chytit Praha, takže jsem poslouchával odpolední pohádku (na středních vlnách). Místní stanice jsme neposlouchali; běžně otec poslouchal BBC.

Občas se konaly konzulární výlety. Především na *Trebevič*. Jelo se tam autokarem se staženou střechou, odjížděly z náměstí před katolickým kostelem. Vyjely až na vrchol, byla tam nějaká horská bouda, asi taky restaurace. Jedna z těch výprav měla zvláštní cíl: konzulát se vydal do lesa nadloubat hlízy rostlinky kandík psí zub. V Čechách roste jen na Medníku u Prahy, je to prý relikv z posledního glaciálu. Na *Trebeviči* bylo kandíku hojně. Objednal si ho náš vyslanec v Bělehradě, *pan Girs*a. On a můj otec byli kytičkáři. — Pan Girs občas přijel do Sarajeva, býval u nás na obědě nebo na večeři. Byl to Masarykův spolupracovník z Ruska, skromný, drobný člověk. Jak skončil, nevím.

Jindy se konzulát vypravil vlakem do nádherné přírody v okolí. Vystoupilo se na nějaké zastávce, a tam už čekal vysoký Bosňák s klukem. Ti vzali různé koše a dovedli nás k vodě. Tábořili jsme v balvanitém korytu nějaké horské říčky celý den. Bosňák s klukem nachytali pstruhy pod kameny do ruky, přinesli nakopané brambory, kuřiči a všichni byli spokojeni, a snad ani nemysleli na Hitlera a Mussoliniho, na válku, která byla na obzoru. Stále tu jednu piknikovou scénu vidím jako živou, stahuje se mi hrdlo, dítě si takovou událost vryje do paměti. — Jako Bosňáky jsme označovali bosenské venkovany, kteří chodili ve svém selském oblečení, dalo by se říci v pracovním kroji.

Čtyři náboženství

Sarajevo – město čtyř náboženství. Tento slogan najdete v dnešním Sarajevu na suvenýrech... Ale praxe vypadá úplně jinak než před sedmdesáti lety. Tehdy sice na suvenýrech nic takového napsáno nebylo, ale čtyři religie v Sarajevu skutečně žily, docela dobře se snášely a náboženské rozdíly se omezovaly jen sem tam na nějakou tu hospodskou rvačku. Hanobení kostelů, mešit a hřbitovů neexistovalo.

Konzul s těmi religiemi přišel do styku snad skoro denně. — Nad stolem pana tajemníka Hejhala, mezi okny do Dalmatinské ulice, visely dva tři ušmudlané seznamy, místy inkoustovou tužkou nebo perem doplněné nebo také vyškrtané. Pravděpodobně nejdůležitější byl seznam "*krsnych slav*", což jsou srbsko-pravoslavné rodinné svátky. Rodinné v pravém slova smyslu – drží je jen určité rodiny, a to po staletí. Krsna slava připomíná den, kdy byla kdysi v dávné minulosti rodina pokřtěna. Takové křtiny se asi dělaly hromadně na den určitého oblíbeného svatého, a tak během roku bylo takových krsných sláv tak kolem deseti. Nejfrekventovanější byl den svatého Sávy, národního patrona Srbů, ale na své si přišli i jiní svatí: Nikola, Štefan... Žádná svatá dáma mezi nimi nebyla... Vzpomínám si, že v tom seznamu jich bylo skoro deset. Na krsnou slavu musel pan konzul vyrazit do terénu a navštívit některé významné rodiny, co byly na tom seznamu. Některým se poslala kytice s gratulací, jinde se nechala vizitka *P.R.V.. pour rendre visite*. Tam, kam pan konzul zašel, byl samozřejmě počastován kávou, nějakou ostrou slivovicí a slatkem. Slatko je velice sladký džem, nedá se ho moc sníst. Na stůl se podává v misce, zhruba tak tři čtyři lžíce slatka, přičemž návštěva dostane malou mističku a malou lžičku. Tou si nabere slatka a gurmánsky ho slízne. Lžičku odloží na mističku a víc už se

slatka netkne. K tomu se pije *turska kafa* (dnes se jí ale říká *domaća* nebo *bosanska*, abychom si ty Turky moc nepřipomínali), každý dostane svoje džezve a nalije si do mrňavého šálečku. Popovídalo se, a pan konzul popojel na další štaci. To bylo jednoduché a pro pana konzula bez újmy na zdraví.

Horší to bylo s *muslimany*. Jejich hlavní svátek v Bosně je *kurban bajram*. Tržiště před tímto bajramem byla zaplavena berany, takže jsem si dlouho myslel, že slovo kurban je jiným výrazem pro berana. Ale není to tak, je to nějaký islámský náboženský pojem, snad to znamená "přiblížení". K Bohu? – Tehdy se mohamedánům v Bosně neříkalo muslimové, nýbrž muslimani. Ale také se jim říkalo *turci*, ačkoliv Turky nebyli. Muslimani tehdy patrně nebyli vnímáni jako samostatné etnikum. To zavedli až komunisté. Tito pochopil, že mohamedánům Alláha nevezme, a vyhlásil je proto za samostatný národ. Takže se neprali pravoslavní s muslimany, ale Srbové s Muslimy. Enver Hodža to v Albánii vyřešil jinak – srovnal mešity i kostely jednoduše a doslova se zemí.

V ten den, kdy kurban bajram vrcholil, připadla panu konzulovi povinnost objet místní muslimanské notáble. I tam ho "*častill*", ovšem za nepřítomnosti manželek a dcer a hlavně bez alkoholu. To bylo pro pana konzula zhoubné, protože nosnou pochoutkou při přijetí nebylo slatko, nýbrž kousky vysmaženého beraního ocasu. Nebyl jsem u toho, a tak nevím, jak se to servírovalo. Ocas byl vždy pěkně tučný, a tak pan konzul měl v taxíku flašku raki-je, kterou se ten požitok po odchodu z návštěvy snažil paralyzovat. Bylo mu pak celý zbytek dne zle, jednak z těch tučných ocasů, jednak z nadměrné prevalence.

Katolické svátky nebyly velkým problémem. Slavily se stejně jako u nás

v rodinách, musely se ovšem rozesílat gratulace a eventuálně i kytice. Běžné bylo zasílání bramboříků v květináčích. Brambořík byla taková vánoční květina. Doma jsme ale Vánoce slavili na dnešní vkus dost neobvykle. Rodičům totiž zemřel můj starší bratr, pětiletý chlapec, právě někdy kolem Vánoc. Jakékoliv oslavy v nich proto vzbuzovaly smutek, a proto se vánočnímu ovzduší vyhýbali. Navíc můj otec byl důsledný ateista, jako mnoho lidí té doby, zhnušených morálním terorem katolické církve v monarchii. V Sarajevě pamatují jen jednu štědrovečerní večeři, na niž ale bylo pozváno více lidí – takových, co Vánoce neslaví. Pravoslavných a Židů, muslimani to asi nebyli – jejich ženy nikam nesměly, a tak nemohly

svoje ofezované chotě doprovázet na společenské události. Večeře bývaly asi maximálně pro dvanáct osob, protože příbory a porcelán byly právě pro tento počet.

Poslední Vánoce v Jugoslávii jsme prožili v Dubrovníku. Otec tam přijel na Štědrý den z Prahy, přes Sušak nebo Fiume, pak lodí. Ta loď narazila u Korčuly na skálu, opozdila se atd. Bylo to mírně vzrušující, ale dobře to dopadlo. Přivezl mi pár *Rodokapsů*. — V hotelu byla zvláštní atmosféra – bylo tam prázdné, hostů možná deset, jako by opuštěné jídelny, klubovny, čítárna, všude klid. Jakási baronka si postavila v jídelně na stůl malý vánoční stromček, *krisbaum*, a ten se vzňal. Hotel katolické Vánoce neslavil.

Diplomat v balkánském městečku

Sarajevo nebyla pro konzula výnosná štace. Při vysílání na diplomatické mise se nepochybně uplatňovaly různé politické nebo sociální faktory. Patrně neexistoval nějaký klíč, podle kterého se diplomatické mise přidělovaly, nemyslím dokonce, že by v tom byla nějaká velká řevnivost – alespoň jsem o tom nikdy doma neslyšel. Ale byly štace výnosné, nevýnosné nebo dokonce ztrátové. Za výnosnou se považovala Moskva. Na jedné straně se tam nikdo moc nehrnul, takže tam byl vyšší zahraniční příspěvek, na druhé straně tam bylo společensky mrtvo, nikdo se s diplomaty stýkat nesměl. Žádné společenské události, plesy, večeře. Leda tak koncert nebo divadlo. A tak do Moskvy se dobrovolně hlásili ti, co si doma nasekali dluhy a potřebovali se z nich někde vyhrabat. Navíc tam na vyslanectví nebylo zrovna nejlepší klima, protože tam léta byl Zdeněk Fierlinger – podivná postava československé politiky, oportunista par excellence.

Naproti tomu Sarajevo bylo plné života po celý rok. Společenský život tam byl velice bohatý – pro pana konzula obtížný, pro paní konzulovou veli-

ce atraktivní. Bylo to prostředí českému srdci a českému standardu blízké, nebyla tam výrazná smetánka, ale jakási střední vrstva, typická pro provinciální městečko s výrazným rakousko-uherským nádechem, a tak "náš člověk" se tam cítil jako doma. Konzul a konzulová se zúčastňovali mnoha akcí – plesů, zábav, myslím, že v sezóně se alespoň jednou týdně něco dělo. Účast byla všude nutná, aby se někdo neurazil. Byl jsem ovšem jen převážně pasivním svědkem příprav na akci, hádek rodičů zcela různé motivace – před akcí (*zase tam nechceš jít*) i po akci (*celej večer si tam nepromluvil slovo*). Můj otec plesy a jiná obdobná povyražení nemiloval, snažil se tomu vyhnout, nanejvýš tam máti dovedl, a pak se vytratil a šel hrát bridž nebo k filatelistům. Pak si šel paničku zase vyzvednout. Často se ale musel na takovou akci náležitě obléci, což bylo předmětem mého zájmu. Otec se s nechutí oblékal do smokingu nebo do fraku a přitom dost jadrně nadával, především ale při zapínání knoflíčků do tvrdého límce anebo náprsenky. To jsem sledoval a matka se vztekala a hádala se s otcem francouzsky, abych

tomu nerozuměl. – Kromě smokingu a fraku patřil ke garderobě ještě žaket na dopolední příležitosti. Někteří konzulové – německý, francouzský a italský, možná i britský měli diplomatické uniformy, jejichž pozoruhodnou součástí by klobouk mnou označovaný jako funebrácký. Demokratické Československo takovou šaškárnu nezavedlo.

Matka byla čínorodá paní.

Jakmile poznala místní klima, dala si hned poslat z vlasti nějaký kroj, snad domažlický a zúčastňovala se různých akcí, které pořádalo zejména *Kolo srpskih sestara*. Tancovaly všelijaké folklórní tance, samozřejmě ale *srpsko kolo*. Asi byla matka i v jiných spolcích. Kromě toho sportovala docela aktivně – jezdila na koni, učil ji ruský emigrant, *pan Bulacel*, jezdila s ním po kopcích nad Sarajevem. Bulacel byl snad plukovník, byl to už starý pán, patřil do skupiny bělogvardějců, kteří zakotvili v Jugoslávii. Někdy jsme se k Bulacelovým vypravili. Bydleli v ulici, kde byli sami Rusové. Byla to ošklivá chudobná, nedlážděná ulice jak někde na moskevské periférii nebo třeba někde v Permu. Řvaly tam děti, hádaly se tam ženské. Na hřbitově měli Rusové dost velké oddělení. Já tam se zájmem četl ruské náhrobní nápisy, azbuku jsem neznal, ale cirilica je podobná; nejvíc mne zaujalo písmeno "ja", to obrácené **R** mne fascinovalo, bylo to pro mne jakési tajné znamení. Matka jezdila na koni dost často, měla na to jednoduché rajtky a boty, jen sportovní standard, nebyla to společenská záležitost. Druhým sportem, který provozovala, bylo lyžování. Skvělé terény kolem Sarajeva byly už tehdy známé a byla tam zřejmě nějaká zařízení k ubytování. Asi nejoblíbenější byla *Jahorina*. Vlakem se jelo na *Pale* a potom snad saněmi někam na boudu. Myslím, že tam matka jezdila především s paní Nikolićovou a Winternitzovou a možná dalšími kamarádkami i kamarády. Bývala tam tak týden.

Později jsem donosil její lyžařské boty i kalhoty.

Můj otec se zabýval jediným sportem – bridžem, ale hrál i taroky. Podle nějakého klíče se u nás konalo asi jednou měsíčně karetní odpoledne. V jídelně a v jiných pokojích se připravily stolky, na nichž hrály skupinky buď bridž nebo taroky nebo mariáš. Chodil k nám *Dr. Klein*, což byl nějaký představitel aškenázských Židů – měl dlouhý šedý vous a hrál taroky – potom *Dr. Baruch*, to zase byl sefardita. Odhadem tak asi dvacet strejců různého vyznání se společným zájmem – hraním karet; ale nebyl to "karban", hazardně se určitě nehrálo. Nanejvýš byly ve hře symbolické částky, bez nichž se vlastně ani hrát nedá. Patrně ty karetní sešlosti rotovaly od domácnosti k domácnosti; je pravděpodobné, že se tam po kavárnách nesmělo hrát. Jinak si ty domácí akce nedovedu vysvětlit. Manželky tomu asi nebyly moc nakloněné, protože po takové party zůstalo mnoho nepořádku, především strašlivě načouzeno, jelikož ti strejci hulili jako správní karbaníci většinou doutníky a viržinka. Oba rodiče byli silnými kuřáky, takže jim to ovzduší asi tak výrazně nevadilo, ale přece jen nepořádek byl.

Otec sbíral také známky, měl vynikající sbírku starého Rakouska, kterou dával dohromady právě v Sarajevě; chodil do nějakého filatelistického spolku. – Pak tu sbírku na začátku války bohužel prodal.

Vyvrcholením konzulských společenských povinností byla recepce 28. října. Ta se až na jeden případ konala u nás doma. Obvykle bylo pozváno asi 200 osob z různých kruhů, jak to obvykle bývá. Myslím, že recepci pořádali rodiče doma z ekonomických důvodů. Na jedné straně musel konzul recepci uspořádat, na druhé straně ale nic od Zamini na to nedostal. Nic nebo jen málo. Takže konzul financoval recepci ze svých peněz, které dostával jako zahraniční přídavek. Recepce se při-

pravovala několik dní. Především paní konzulová se starala o tabule, bufety a různé organizační věci, navrhovala cukroví a zdobení sendvičů. Měla to rozkresleno na pauzáku s popisem a samozřejmě na to v kuchyni dohlížela a spolupracovala s personálem. Pan konzul se staral o zásobování s pomocí svých kolegů na jiných štacích. Takže z Bukurešti přišel kaviár, z Marseille šampaňské, z Británie whisky atd. A z ČSR šunka, párky, plzeňské... Vše bez daně a bez cla, takže to vyšlo určitě o třetinu ne-li o víc levněji, než kdyby se pořádání zadalo. Co můj otec z Bosny posílal svým kolegům, to nevím – možná rakiji.

Samotné akce jsem se nezúčastnil, takže nemohu referovat. Byl jsem hned ráno vyhozen k někomu do úschovy, většinou k Čihákovům, tam se o mě starali, vzali mě do biografu, abych neotravoval. Myslím, že jsem tam i přespal a byl vrácen domů až během následujícího dne. Měli dceru o deset roků starší, ale byla to dobrá kamarádka.

Recepce byla zřejmě velká zabíračka, a tak se jednou rodiče rozhodli, že to svěří profesionálům. Objednali akci v *hotelu Europa* (ten měl ještě v roce 2004 poničenou fasádu nějakým podivným výbuchem nebo požárem během poslední války). Dopadlo to ostudně, protože hotel recepce katastrofálně odflákl, rodiče patrně příliš důvěřovali ředitelství, nekontrolovali, takže se místo krásných chlebiček nabízely jakési nevzhledné skrojky, na nichž byl plátek vajíčka. Tohle vím přesně, protože jsme ty zbytky měli druhý den k večeři – nevím, jaké bylo v té věci ujednání, zda si to rodiče vzali domů jako *doggie bag*... Vidím ty okoralé skrojky s oschlými žlutky na míse před sebou při večeři a slyším rodiče, jak

nadávají na hotel Europa. Navzájem se z toho neúspěchu neobviňovali.

Pořádání recepcí mělo ještě jeden důsledek: měli jsme doma obrovské množství desertních talířků, minerálních skleniček, pivních pohárků. To musel konzul koupit – nebyl to nějaký mimořádný porcelán anebo sklo, jen takové konzumní zboží. Ještě myslím v sedmdesátých letech z toho byly nějaké zbytky po domácnosti.

Zbyla nám ještě jedna kuriozita: malé mističky pod svíčky. V Sarajevě – a možná v celé Jugoslávii – se večer před dnem králových narozenin a možná i při jiné obdobné události dávaly za okna rozsvícené svíčky, normální bílé svíčky. V každém okně byly nejméně dvě. Zda to byla nějaká povinnost, to nevím, ale všude, kam jsem se podíval, byla takto ozdobená okna. Snad se zhaslo pouliční osvětlení a svítily jen ty svíčky – vypadalo to působivě, romanticky. Když si to zpětně vybavím, mám pocit, jakoby to bylo z nějaké skandinávské vánoční pohlednice. — I ty svíčky nám ze Sarajeva zbyly, ale spotřebovali a rozdali jsme je za války, když občas nešla elektrika.

Po sedmdesáti letech si říkám, jak ten život v hnízdě, kde dějiny svedly dohromady různé kultury, byl až idylický. V té době v Sarajevě nebyla žádná etnická nebo náboženská napětí. Jako děti jsme si nikdy nehráli na Chorvaty a Srby nebo katolíky, pravoslavné a muslimany, ale na četníky a zloděje. Chodili jsme sice ozbrojeni různými klacky a meči, ale to bylo vše. V hračkářstvích bylo ovšem mnoho mechanických tanků, hmoždířů, děl, vesměs plechové zboží z Německa nebo Japonska, ale v klucích to neprobouzelo žádné ničivé touhy. Ale doba byla napjatá, z rozhovorů dospělých chlapečkové i holčičky poznávali, že cosi v pořádku není...

Domácnost

Doma se vařila především česká strava. Takže vepřo-knedlo-zelo bylo... A

hovězí... Kuřata, kapouni... Švestkové knedlíky... Uzené s hrachem... Všechny

suroviny byl celkem jednoduše k dosažení. Vepřové maso se ovšem muselo brát od křesťanských řezníků, ale jiné maso jsme brali od košer řezníků, protože Židé se starali o lepší kvalitu i co do hygienické stránky svých jatek.

Běžné potraviny se nakupovaly u Osmana Zildžiče vedle v domě, kde byl italský konzulát. Byl to úzký, přečpaný krámeček, pravý "koloniál". Systém nakupování byl jednoduchý: Osman zapisoval nákupy do knížky, knížku jednou za měsíc předložil, matka to zkontrolovala a zaplatila. Byl to tedy úvěrovaný nákup. Potíže kolem toho nikdy nebyly.

Lahůdky – tj. zejména kyselé rybičky a uzenáče – kupoval otec v delikatesním obchodě "*Kuić*". Tam byl bohatý výběr všeho, když jsem pak přišel do těsně předválečné Prahy, byl výběr v takových krámech zcela stejný jako v Sarajevě – nakupovali jsme u Kulíka, tehdy jsem chvíli uvažoval, zda není mezi tím Kulíkem a Kuičem nějaká souvislost...

Zelenina a ovoce všeho druhu se pochopitelně kupovalo na trhu a v tržnici. My jedli veliké množství zeleniny, v Čechách to nebylo obvyklé, rajčata a papriky se začaly prosazovat až za války. Často jsme měli artyčoky a špargl, to se zase rodiče naučili v Itálii. Otec měl rád bamju (okra, je to plod ibišku jedlého).

Měli jsme snad obden *travnički sir* – dnes tomu říkáme u nás "balkán". Ale *travnički sir* byl přece jen jiný, měl jemnou strukturu, nebyl ostrý. Bylo to spíš blíže k tvarohu než k sýru. K tomu bílý chléb – tmavý v Bosně nebyl. Chléb se dost drotil, protože mouka měla málo lepku.

Občas se šlo do restaurace na oběd. Chodilo se vždy k *Bakovićovi*, to byl musliman, vysoký muž, samozřejmě s fezem. Jeho restaurace byla jednoduchá, kočky tam běhaly mezi stoly, ale vařilo se tam asi výborně. Jednou měl pan Baković kuriozitu – obrovské-

ho sumce, měl ho asi den v neckách než šel na porážku. U Bakoviće se zpravidla večeřelo před odjezdem vlaku na jih, byl tam celý konzulát a družná zábava. Vlak odjížděl někdy po desáté, z restaurace se hned jelo na nádraží.

Měli jsme českou kuchařku, o níž jsem se už zmínil. Vařila výborně. Ona si ale někdy vzala dovolenou a jela do Nymburka. To byl pohroma, protože vařila matka – i když to uměla, neměla zkušenost s některými *technickými*. Mařenka jednou prohlásila, že si musí odpočinout a vzdálila se do Čech na rok. Ale dodala náhradu (v tom měly ty slečny nějaký systém) – byla to Marie, která si zase vzala dovolenou od svého panstva v Praze, což byl pan továrník Ringhoffer. Asi chtěla odpočívat v Sarajevě. Vařila taky výborně, zejména jsem miloval její roštěnou Eszterházy i s rizikem klížek. – Jednou byly s náhradou nějaké problémy, a tak u nás nastoupila kuchařka Slovinka. To její vaření se mi vůbec nezamlouvalo, bylo divné, zřejmě slovinské. Ale ta byla odejita velice rychle, z podivné příčiny. Přišel k nám Dr. Piesen na jednu ze svých návštěv na kus řeči. Ta kuchařka (jméno jsem zapomněl, nekončilo na *ić*, což mi tehdy bylo hned podezřelé) mu šla otevřít a věšela mu kabát. On pak hned říkal rodičům, že ji odněkud zná, jak že se jmenuje... Zavolal své paní, aby se podívala do kartotéky a zjistilo se, že ta Slovinka v předešlé službě vyházela na ulici nádobí, nábytek a kdeco ještě. Dali ji tenkrát do blázince, odkud ale utekla a nastoupila u nás. Takže za chvíli přišli dva svalnatí muži a Slovinku odvedli. Čuměl jsem. *Já to věděl, to jméno bylo moc divný...*

Jenomže před tím jsme měli trochu jiný případ. Byla to mladá dívka, *Jelena*. Ta se najednou začala chovat docela podivně. Přišla matce říct, že ji osahával – právě ten milý pan Dr. Piesen. Matka nad tím vrtěla hlavou, bylo jí to divné, ale *do mužskejch nevidíte*. Jenomže pak Jelena přišla, že na ní na

schodišti čeká pět chlapů. Atd. Skončila chudák na sarajevské psychiatrii, přijela její rodina odněkud z venkova. Měla jakousi formu schizofrenie, která tam asi nebyla vzácná, protože to mělo lidový název "*mladenačko ludilo*". Matka ji chodila ještě dlouho do toho blázince navštěvovat.

Jiným kuriózním případem byl sluha *Pavo* (tj. Pavel). Ten byl velice hodný, byl vychován v klášteře a uměl různé ruční práce. Dovedl vyšívát, a tak se tím bavil, jen chodil za matkou, aby mu to předkreslila na látku. Stále se modlil k nějakému Bohu, snad to byl katolický Bůh. Jenomže ti mniši v něm kromě šicího pudu vypěstovali ještě nežádoucí sklony, a tak otec zavolal jeho bratry, také z nějaké vesnice, kteří si ho pak vzali domů. Litoval jsem toho, cho-

dil jsem s ním na procházky. Ještě se u nás jednou objevil ve vojenské uniformě, tak jsem si ho vyfotografoval na nábřeží Milijacky...

Jednou u nás pracovala asi půl roku dívka Vítka z Daruvaru, hovořila výborně česky a byla u nás aby si vylepšila češtinu. Měla mě často na starosti a byli jsme dobří kamarádi. Nevím, jestli jsem se do ní dokonce nezamiloval...

Služebné byly u nás vždy pojištěny, a tak se někdy v roce 1952 jich několik přihlásilo, protože podle nějakého nového zákona potřebovaly kvůli sociálnímu pojištění potvrzení, že u nás byly nějakou dobu zaměstnány. Kupondivu se mi to podařilo vždy doložit obvykle stvrzenkou za platbu nějaké jugoslávské instituci.

Dubrovník a Split

Dnes se to zdá být asi zcela divné, ale moji rodiče v Jugoslávii neprovozovali žádnou turistiku. Takže jsme nenavštívili Jajce, Trebinje, Plitvická jezera, Postojenská jeskyně nebo jiné krásy. Jugoslávie měla všechny přírodní útvary – od Alp až po pustu, od moře až po lesy... Byl v ní kus Rakouska, kus Maďarska, kus Itálie, kus Albánie. Byl to zcela jedinečný stát. Rodiče se nikdy turistickým poznáváním země, v níž byli, nebavili. Asi si vždy říkali: tam se ještě podíváme, ještě je dost času... Možná, že se tak chovali i jiní diplomaté, byla jiná doba, turistika nebyla komoditou, nebyli jsme tehdy odříznuti od světa jako za doby sovětského impéria, takže hlad po cestování měli asi jen fandové.

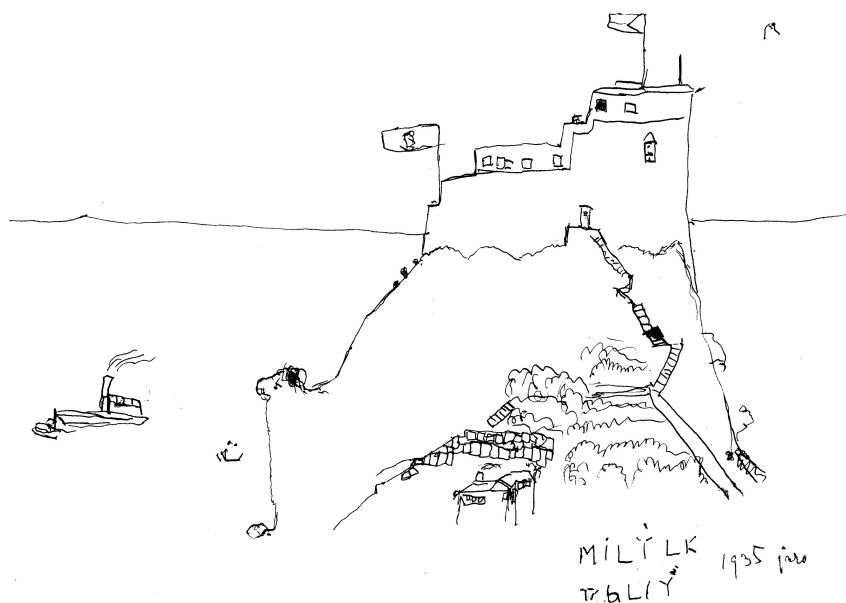
A tak cílem našich pobytů mimo Sarajevo bylo moře, což byl ostatně jeden z důvodů otcovy volby Sarajeva. Trávil jsem tam s matkou nebo i s otcem, pokud měl dovolenou, několik měsíců v roce, ve všech letních obdobích. V Dubrovniku a ve Splitu, jinam jsme se nevydali.

V Dubrovniku jsme byli vždy v *Grandhotelu Imperial*, jež vlastnila srbská firma *Srpski kralj*. Hotel Imperial zničili při bombardování Dubrovníka Srbové (teď se k tomu hlásí Černohorci), asi proto, aby ho nedostali do vlastnictví Chorvati, dnes patří řetězci *Hilton*. Naposledy jsem se tam podíval někdy na počátku osmdesátých let, a tak nevím, jak to tam dnes vypadá. Před budovou byla zahrada, kde se v letním období snídalo, obědvalo, večerelo. Byl tam taneční parket s tanečním orchestrem pana kapelníka Vokurky. Večer se tam tančilo, místní mládež – ale to mne nezajímalo, leda když přišel do módy nějaký nový tanec, tak jsme tam s dětmi okouněli, ale pak jsme si šli hrát do přítmí nepoužívaného sektoru zahrady. Měl jsem tam dost kamarádů, kluků i holek, byli to děti zaměstnanců, možná i nějaké další. Ale hlavními mými kámoši byli liftbojové a poslíčkové. Vedle výtahu byla šatna pro návštěvníky, za ní taková komůrka, kde se ti kluci zdržovali. Když byla nějaká akce, na kterou přišli lidé "z města", dala se na stůl v šatně miska a do

ní pár mincí – desetidinár, ale taky dvacítky. Kluci vyklopili z kapes, co měli, a vložili do té misky, aby tam byl podkladek a správně nastavená taxa. Jinak jsem se zdržoval na dvorku před kuchyní, kde byla zase jiná parta, především pikolci a kuchtíci. Tam se různě klábosilo, o čem ale to si nevzpomínám.

V Imperialu jsme bydleli obvykle v posledním patře, v pokoji bez příslušenství, jen s umyvadlem (pokojů s koupelnou v tom grandhotelu asi moc nebylo, klienti ještě nebyli tak zhýčkaní). Byl to obvykle rohový pokoj

s nádherným výhledem na hrad Lovrijenac a Dubrovník. Když jsem tam byl poprvé, nakreslil jsem zcela bez jakéhokoliv podněcování ten hrad plnicím pérem. Otec ke mně přišel a byl tím udiven. Na kresbu připsal datum a poslal ji dědečkovi, který byl povoláním malíř a grafik. Z jeho pozůstalosti jsem tu kresbu zase získal. Všimněte si, že jsem byl nacionalista, protože jsem na ten hrad zapíchl československou vlajku. Ta druhá je asi dubrovnická, s erbem. Dobře je vystižená skála vlevo – vypadala a dodnes vypadá jako ovčí hlava.

Kus léta jsem s matkou trávil ve Splitu. Poprvé jsme tam byli ale o velikoncích, bydleli jsme v hotelu *Bellevue*, ale nebylo to tam dobré, i já si pamatuju takovou divnou, studenou atmosféru a blbé jídlo. A tak jsme pak stále jezdili k *paní Samkové*, která provozovala "*Masarykův dům*" na adrese *Gospinica 12*. *Paní Samková* byla vdova, kulaťoučká paní, měla syna Artura, dceru Jiřinu a psa Bibinku. *Masarykův dům* byla větší, jednoduchá vila, s malou zahrádkou. Bydleli tam především českoslovenští úředníci, učitelé, gymnaziální profesori – bylo to nějak státem dotováno; asi to bylo v rozpočtu MŠANO (Ministerstvo školství a národ-

ní osvěty). My jsme se u *paní Samkové* jenom stravovali, celodenní vynikající kuchyň, absolutně česká. Bydleli jsme v sousedním činžáku u *paní Laury*. Bylo tam dokonale čisto, z pokoje do koupelny a na záchod se chodilo tak, že se člověk šoupal po dvou čistounkých hadrech tam a zpátky. Pokoj měl balkón, mosazné postele, byl tam chládek, i když to bylo otočeno na jihozápad. Byl tam výhled na ostrovy před Splitem, na kopec *Marijan* a daleko na moře.

U *paní Samkové* se vasedávalo do noci u vína (já ovšem nikoliv), nebo se chodilo tančit do nějaké restaurace, kam bylo vidět od nás z balkonu. Všichni lidé byli nesmírně společenští, mladí

Samkovi se s mojí matkou i otcem (který tam ale nepobýval) kamarádili. Artur před Němci nebo Italy utekl a vstoupil do naší západní armády. Zmiňuje se o něm *Jiří Mucha* v knize "*Oheň proti ohni*", u vojska mu říkali Tapír, což bylo docela trefné. Po válce přijel Artur do Prahy, ale brzo zase odcestoval, když viděl, kam to spěje. Byl potom mnoho let ve Venezuele a někdy v roce 1967 se přestěhoval do Kalifornie... Psal jsem si s ním asi dvakrát ještě z Kanady, ale pak se odmlčel, zemřel.

Ve Splitu jsme byli několikrát v *Kaštelu Gomilica*. Je to jeden z řady malých kaštelů ve splitském zálivu. Tam nám pronajímal svoji vilku splitský architekt *Žagar*. Byl to zcela jednoduchý dvoupodlažní domek se zahradou, ze které se šlo přímo do moře. Bylo tam malé molo, které k té vile patřilo. Ve vilce jsme se nějak střídali s příbuznými ze Dvora Králové nad Labem, přijel tam také dědeček s babičkou, někdy jsme tam byli všichni společně. Bylo to kouzelné, dnes se mi to zdá neskutečné. Strýc byl lékař, přijeli tatrovkou se sestřenkami. Z Gomilice se jezdilo do Splitu na trh, bylo to pár kilometrů. Na trhu se nakoupily ryby, krevety, langusty anebo i humr. To vše za babku, dnes by se nám nad cenami protáčely panenky. Pro chlapečka a jeho sestřenky bylo zvlášť přitažlivé, že se z jedné sladoledárny vozila zmrzlina; dodnes pamatuju, že to byla "*punjena kavina zrna*", "*koktejl bomba*", "*cassata*". To byly zmrzliny dodnes u nás neznámé, byly naprosto dokonalé. Koupilo se to v plechových bombičkách, obalili to ledem (nepamatuju se, že by to byl suchý led), dali do velké termosky a přepravu do Gomilice to vydrželo hladce. Před sedmdesáti lety.

Architekt *Žagar* byl švagr našeho honorárního konzula *Dr. Smolčiče*. Byl to takový podsaditý muž, myslím že byl právník. Mluvil česky, i *Žagar*, oba u nás studovali. I oni byli *praški studenti*. *Smolčič* měl za ženu Češku a děti mluvily česky.

V Dubrovniku byl honorárním konzulem *advokát JUDr Birimiša*. Patřil k místním patricijům. Jeho žena byla Češka, vdova po nějakém českém boháči *Zvěřinovi*. Její busta z bílého mramoru od nějakého renomovaného sochaře, jehož jméno si nezpomenu, je na Zbraslavi v sochařské sbírce NG. *Birimišovi* měli krásnou vilu na Ploče v místech nad *vilou Šeherezáda*. Měla výhled na *Cavtat*, *Lokrum* a samozřejmě dubrovnický přístav, protáhlou terasu se zimní zahradou... *Pan Birimiša* byl vážný vysoký muž. *Paní Birimišová* měla z prvního manželství dvě dcery – *Hanku* a *Lydi*. Byli to naši dobří přátelé, *Dr. Birimiša* za války zemřel, *paní* se někdy za války přestěhovala do Prahy, *Hanka* se vdala do Itálie, *Lydie* si vzala pražského zubaře.

Split byl pro mne přitažlivý také tím, že na náměstí byl v jednom rohu bufík, kde jsem usmlouval na odpovědné dozorkyni párek. Já jsem byl spíš na obyčejné české jídlo. Pokud jsem byl s rodiči v nějaké hospodě na večeři, dával jsem si přednostně *telecí bubrežnjak*, což je telecí ledvina, nebo *svinjsko kare* – tam nehrozilo nebezpečí odporných klišek. K tomu restované brambory. A polévku jen hnědou, tam zase neplavalo nic podezřelého... *Matka* si libovala v kalamárech, rybách, otec jedl balkánskou stravu – *džuveč*, pilaf, skopové hlavy (ty jsme mívali i doma k večeři, ale bez mé účasti, já dostal – *míchaná vajíčka*).

Návštěvy

Sarajevo bylo pracovní-turistickým cílem mnoha Čechoslováků. Snad dvakrát do měsíce tudy někdo významněji projížděl, někdy s větším rozruchem,

někdy bez povšimnutí. Mnozí u nás byli na obědě. Pamatuju si na *Karla Engliše*, guvernéra Národní banky, malíře *Ondřeje Sekoru*, další jména mi vy-

padla z hlavy nebo jsem je nevnímal. Jednou nás navštívil *Jan A. Baťa* při své obhlídce Jugoslávie. Vzpomínám si na něj, protože mne zaujal svoji mohutnou postavou. Vzpomínám na delegaci sokolů, ta mne zaujala svými kroji. Předmětem mimořádného obdivu byl československý důstojník – vojenský atašé z Bělehradu.

Všechny ty návštěvy byly pochopitelně spojeny s nějakým vydáním

Češi a Slováci

V Sarajevě byla prodejna Baťa, vím kde to bylo, ale dnes je tam nějaký jiný obchod (tam kde je dnes Baťa vlastně nic nestálo, nebo jen nějaká "kuča"). Pan vedoucí v prodejně byl pochopitelně Čech a občas jsme se u něj zastavovali.

Čech byl také účetní v jedné cukrárně (dodnes ta cukrárna existuje). Seděl vzadu v kontoáru a já k němu chodil ukládat si na spořitelní knížku, na níž byl včelí úl a včeličky. Mělo to něco společného s Československem, ale nevím jak to fungovalo. Jakoby ty vklady byly v Kč, ale to se mi nezdá možné. Vkládal jsem obyčejně dvoudinár.

Hlavní postavou mého sarajevského života byl hned po rodičích *pan učitel Vojta Režný*. V Sarajevě byla československá doplňovací škola, financovaná republikou, na níž působil a kterou řídil pan Režný a jeho paní, také učitelka. Byla to jedna třída v jakémsi domě blízko katedrály, na stěně tam visela mapa ČSR a nějaké další výchovné náčiní. Chodily tam děti z českých rodin po svém běžném srbochorvatském vyučování asi dvakrát týdně na hodinku dvě. Učily se češtinu, vlastivědu, zpívat české národní písničky. Možná že ty třídy byly dvě.

Jednoho dne, když jsem si hrál na podlaze v pokoji, se mne otec zeptal: *Milíku, chtěl by ses učit? – Co to je? – No uměl bys psát a číst a počítat... –* protože jsem byl nejen zvědavý,

– pokud vím, nic z toho se nevyúčtovávalo, mělo to být pokryto zahraničním přídatkem.

Na konzulátě se občas zastavovali různí čeští malíři. Ti se snažili prodat obrazy Prahy, které přes zimu vyrobili v Čechách, přes léto malovali u moře Dubrovnik a vlnobití, to pak zase prodávali po hospodách v Praze.

ale také zvědavý, hned jsem kývnul. Tenkrát jsem ovšem netušil, že to kývnutí mělo pro mne obrovskou cenu. Šel jsem o rok dřív do školy než můj ročník a byl proto vždy o rok napřed. Tím jsem unikl mnoha nesnázím: za protektorátu by mě nevzali do gymplu, za komunistů by mě nevzali na techniku, musel bych na dva roky na vojnu atd. Dnes se mi zdá neuvěřitelné, jak takový chlapeček může rozhodnout o své budoucnosti – aniž by kdo tušil, o čem rozhoduje... Kdybych tehdy řekl, že se učit nechci, rodiče by mě klidně nechali až na další rok.

Jak to vyučování probíhalo? Do školy jsem nechodil, protože bych musel do místní, což nebylo praktické a navíc bych tam byl ohrožen infekcí, kterou jsem si nesměl dovolit, protože jsem byl krátce před tím na umření. A tak pan učitel Režný chodil k nám, třikrát týdně od 9 do 12. A naučil mě všechno, co bylo třeba. Někdy se opozdil, a pak mi řekla Mařenka: *Milíčku, utíkej pro pana učitele...* To znamenalo jít po dnešní ulici *Mula Mustafe Bašeskije* směrem k Režným a nakouknout po cestě do každé vinárny; byly tam tři takové knajpy. V jedné obyčejně jsem uspěl – *Pane učiteli, pojedte, máte mě už jít učit...*

Vojta Režný byl výborný muž, dal se do odboje proti fašistům, a byl ustašovskou chátrou, když Chorvati obsadili na nějaký čas Sarajevo, umučen a zavražděn. Vzpomínám na něj

s úctou. Režných měli snad jen dceru, po válce se paní Režná s dcerou přistěhovala do Prahy, ale ztratili jsme s nimi kontakt.

Česká komunita pořádala občas nějakou akci, na které jsem měl také vystupovat. Pro rodiče to bylo martyrium, a raději tam nešli, poslali tam se mnou nějakou dívku služebnou. Hned v roce 1935 se totiž konala v městském divadle oslava našeho státního svátku. Pod tlakem do mne nahustili básničku od J. V. Sládka "Domove domove...". Vystoupil jsem na podium, páni rodiče seděli v první řadě, já natáhl vzduch a současně moldánky, sotva jsem řekl dva verše a z podia jsem jednoduše uprchl. Sál se pochopitelně chechtal, ale rodičové zas až tak moc ne. Mělo to pak výhodu, že mě už nikdo s recitacemi neobtěžoval, ale já se jim nevyhýbal a ze zvědavosti jsem se zúčastňoval dobrovolně.

Češi byli také *Winternitzovi*. Paní Micka byla krásná mladá žena, chlapeček to zaznamenal, a moc se mu líbila. Winternitzovi byli bezdětní. Kamarádili se s rodiči. Byli to Židé jako mnoho jiných našich přátel v Sarajevě. To se pak projevovalo tím, že jsme dostávali na židovské svátky různé zajímavosti – nejvíce si ale pamatuju na macesy. Židů bylo v Sarajevu velice mnoho – z různých dob. byli tam nejstarší aškenázští Židé ze střední Evropy, pak tam byli dvě vlny sefardských Židů, kteří byli vyhnáni ve 14. Století z Portugalska a ze Španělska. Těm se říkalo "*španjolski židovi*" anebo hůře "*španjolski ćifutí*". Ćifut je turecká nadávka pro Žida. Nedávno jsme v Lublani viděli čmáranci na zdi, která volala po likvidaci ćifutů. I když je to nesmyslné, protože Židé byli v Jugoslávii vyvražděni obdobným způsobem jako jinde v Evropě za vlády absurdních nácků. — Slušně se Žid řekne *jevrej*. Ani Židov není přijatelné slovo. Ve slovanských jazycích se výrazy různě posunují a člověk musí být někdy opatrný.

V Sarajevě existovala *Československá liga* nebo tak nějak podobně se to jmenovalo (určitě v tom bylo slovo liga). Předsedou byl *MUDr. Čihák*, železniční lékař, nesmírně fajnový, přímý a vynikající muž, byl v *Sarajevě* ještě z dob monarchie. Za ženu měl typickou Srbku, velice zábavnou dámu, měli spolu dceru Libuši. Ta u nás po válce nějaký čas bydlela, pak odjela do Bělehradu a za pár týdnů náš byt (v Praze) obsadili na tři dny estébáci, že prý k nám přijede z Bělehradu, že si na ni počkají. Přitom mne málem sebrali taky, ale kvůli úplně jiné věci, na kterou náhodou káplí, když nás sledovali nebo odposlouchávali... Ale to je jiná historka z mého života... *MUDr. Čihák* chodil s takovou klasickou vulkánfibrovou torbičkou, jakou dnes vidíme v detektivkách s panem Poirotem, typickou pro doktory té doby.

Dalšími nám velice blízkými Čechy byl *MUDr. Piesen* a obchodník se střížním zbožím v malém *pan Roubíček*, za manželky měli bezdětné sestry, také české Židovky. *Dr. Piesena* někde zavraždili za okupace i s paní, panu Roubíčkoví s manželkou se podařilo utéct do Švýcarska, kde ale po útrapách přechodu přes Alpy zemřel. Nebylo tak snadné se do Švýcarska dostat, hned Vás šoupli ti Švýčari do lágru, tenkrát charita k utečencům moc nekvetla. Paní Roubíčková se potkala s mojí matkou neuvěřitelně náhodně v jednom krámě v Curychu v roce 1946. — *Piesenovi* a *Roubíčkoví* bydleli v jedné vilce, v horním patře *Piesenovi*, dole *Roubíčkoví*, v suterénu byl krám pana Roubíčka, mizerně osvětlený modravými žárovkami, aby prý bylo lépe vidět ten textil. Ale kdo kupoval, musel stejně vyjít na ulici na denní světlo. Bylo tam neustále velice rušno, krám byl plný zákaznic všeho druhu. Někdy jsem pozoroval ty dvě sestry, jak spolu hrají madžong. Seděly u kulatého stolu, nad nímž visel lustr s abažúrem, bylo to tajemné, romantické. Na chla-

pečka působivé. Ten madžong jsem jim záviděl. Ale dostal jsem tam obyčejně rahat-lokum.

Nedaleko Roubíčků bydleli *Ličini*, oba Češi. Pan Ličina byl něco jako generální ředitel bosenských drah. Měli nejméně jednoho chlapečka. Zúčastnil jsem se jakéhosi dětského *rođendanu* (narozenin), která ale byla odpovědnými dozorcí násilně rozpuštěna, neboť jeden chlapeček vytáhl na jiného chlapečka malou bosenskou suvenýrovou kudličku a zaútočil. Já v tom ale nejel.

Význačným sarajevským Čechem byl městský blázen, *pan Měšťánek*. On asi blázen vůbec nebyl, spíš to byl druh recesisty, kterým se v Rakousku říká "originál". Byl to vysoký pán, měl ošuntělý baloňák a chodil neustále s kloboukem na hlavě. Na ulici si s vážnou tváří dělal z lidí různou legraci. Jednou jsem ho pozoroval, jak chodí s dlouhým listem pily, a ten upustí před výkladní skříní. Zařinčelo to jako když se vysype sklo. Majitel krámu vyběhl, spatřil pana Měšťánka a spustil salvu nadávek. Měšťánek zvedl list, a důstojně přešel do jiné ulice. – Jiným jeho kouskem bylo postávání na památníku Gavrila Principa s rohlíkem v zubech. Když neměl rohlík, smotal kus papíru a strčil si ho do pusy. Význam toho jsem ale nepochopil. Pan Měšťánek občas přišel na konzulát, a dohadoval se s úředníky. Když byl Dr. Beneš zvolen prezidentem po Masarykově abdikaci, poslal mu pan Měšťánek telegram a Benešův sekretariát odpověděl natištěnou kartičkou. S tou pan Měšťánek chodil po městě a kdekomu ji ukazoval. — Ne, určitě blázen nebyl.

Sarajevo bylo posádkovým městem. Na ulici se špacírovaly všechny možné šarže. Byla tam také velká vojenská nemocnice, v níž působil *MUDr. Milan Nikolić*, zubní lékař, pražský stu-

dent. Měl ženu Češku, legrační příkultelou blondýnu a dvě děti – Věruška zemřela v pěti letech na záškrť, Milan vystudoval lékařství a stal se vynikajícím urologickým chirurgem v Bělehradě. Paní Nikolićová byla správná česká uklízecí manželka. Bylo u nich až sterilně čisto. Využívala totiž plnou měrou pucfleky, které dostal její muž přidělené. Kdykoliv se k nim přišlo, byli u nich aspoň dva vojáci. Paní byla moc hodná, vařila těm klukům, a oni se jí odvěčovali vysokou pečlivostí při úklidu.

V Sarajevu bylo i jiní pražští studenti, byla to specifická kategorie jugoslávských vzdělanců. *Pražski student – to je bio pojam*, říkají dodnes někteří staří lidé tam na jihu. Někdy v osmdesátých letech se tak nazýval i čtyřdílný televizní film, který natočili Božo Radojčić a Ladislav Smoljak. Jihoslovani totiž většinou studovali v Praze, někteří ve Vídni. Mnoho jich studovalo nekonečně dlouho, oženili se anebo prostě jen zplodili potomky a zmizeli domů. K lékařům patřil internista *Dr. Šeparović*, gynekolog *Dr. Bokonjić* a zubař *Dr. Čokić*. Ten měl za ženu Češku *Anitu*, která byla vyhlášená tím, že u ní služby vydržely tak týden, pak je vyhodila. Čokićeovi měli dva syny, oba studovali v Praze. Jednou jsem šel s otcem po korze a potkala nás paní Anita. *Pane konzule, pane konzule, co mám dělat, ten náš Braco zase neudělal ten beton...!* Nevěděl, jsem o co jde, asi jsem ani nevěděl, co to ten beton je. Netušil jsem, že se ten beton stane mým řemeslem...

A Slováci? Asi v Sarajevě žádný nebyl. První Slovák jsem v životě potkal ve Splitu – matka mě na ně upozornila. *Hele, to jsou Slováci, říkají "hej" místo "ano"...* — Byl jsem vychováván jako Čechoslovák a dodnes to ve mně zůstalo.

Cestování

Pokud jsme se vydali někam na cestu, bylo to samozřejmě vlakem úzkorozchodné dráhy, auto jsme nikdy neměli. Byla to trať *Bělehrad-Sarajevo-Dubrovnik-Herceg Novi* s nějakými odbočkami na *Metković* a já nevím kam. A pak byly ještě další tratě, ale ty už neznám. Pan Ličina nám zajistil rezervované kupé, na okno se dala nálepka REZERVISANO. Bylo to poměrně dost nutné opatření, protože ovzduší v bosenských vlacích bylo otřesné. Především bylo všude přečesnekováno a byly tam i oděry nemytých nohou nebo podobné člověčí pachy. I v kupatech 2. třídy to bylo někdy mizerné. Jedničkou jsme nejezdili, a to hlavně proto, že kupé 1. třídy byla umístěna na koncích dvojkových vagonů, to znamená nad nápravami, tam to hrozně tlouklo a já měl sklon ke zvracení ve vlaku. Jezdili jsme často do *Dubrovníka*, kde jel vlak až do *Gruže*, a do *Splítu*, ale tam se muselo v *Metkovići* přesednout na loď, která kotvila u nádraží na *Neretvě*. Jelo se pak jakýmsi kanálem až na moře a dále po moři mezi pevninou a ostrovy se zastávkou v *Makarské* a *Omiši*. Pro chlapečka zážitek "*de luxe*", zvláště když mu lodní kuchtík udělal – míchaná vajíčka.

Kupé druhé a první třídy byla v některých vagónech zajímavá tím, že tam byla čtyři polstrovaná křesla, dvě a dvě proti sobě, a mezi nimi ulička, kterou se vagón procházel. Sedadla se dala vytáhnout a na doraz propojit, takže vzniklo jakési lůžko, kde mohly dvě osoby ležet proti sobě. Bizarní na tom bylo, že se po vytažení sedadel musely pobít štěnice, jichž se tam vyrojily desítky. Ale nějak nám to moc nevadilo, to patřilo k dennímu životu v této části světa.

Ze *Sarajeva* směrem na *Mostar* se překračoval *Igman*, a na jedné stanici se měnila lokomotiva na zubačku, pak zase obráceně. Myslím, že jedna

z těch stanic byl *Konjic*. Pak vlak pokračoval do *Mostaru*, na jednom místě vyjel z hor a bylo tam obrovské jezero... Když jsme jeli podruhé, jezero tam nebylo, jen samá pole. Je to *Popovo polje*, které se ve všech učebnicích geologie uvádí jako příklad krasových útvarů "polje". Nevím, jak to přesně funguje, ale v závislosti na roční době dochází k nějakým změnám v tocích krasových řek, takže možná dvakrát do roka se takové polje zaplní vodou, pak voda odteče, oseje se, sklízí se. Půda je velice výživná. Vyjelo se k tomu *Popovu polji* z tunelu, tam hned byla malá zastávka, kde byla spousta dětí a nabízela ovoce, med a také květiny. Otec tam byl vždy nadšením bez sebe, protože mu nabídli tu či onu horskou vzácnost, kterou pak hýčkal až do *Dubrovníka*; jedna vypadala zajímavě: byla hnědobíle kostkovaná, tvar květu byl podobný tulipánu. Od *Popova polje* cesta ubíhala až ke stanici *Hum*, kde vlak se rozdělil na přímé vozy do *Dubrovníku* a vozy do *Herceg Nového*.

Bosenské dráhy měly tehdy nejen "trojku" (ta byla jinde v Evropě také), ale ještě IV. a možná i V. *razred*. Jak to tam vypadalo, nesnažím si ani představit. Cestování na bosenských drahách se pak pro nás ale náhle změnilo, když JDŽ – *Jugoslavenske državne željeznice* – zakoupily v roce 1937 moderní aerodynamické vlaky. Bylo to několik motorových souprav asi o třech vagonech. Dodnes jsem krásnější vlak neviděl – byl stříbrný, sedělo se tam jako v dnešní business class v letadle (ne jako v českém pendolinu), dvojka byla hnědočerveně polstrovaná, jednička šedomodrá. Uprostřed vlaku byl bufet, kde se dala koupit snídaně nebo něco jednoduchého (tj. míchaná vajíčka...). *Sarajevo-Dubrovnik* ten vlak urazil za sedm hodin, kdežto jinak to trvalo hodin dvanáct (a to rychlíkem, neboli *brzim vozom*). Tomuhle vlaku říkali ofi-

ciálně *Hitri Sarajlija*, tj. rychlý Sarajev, ale lid ho rychle překřtil na *Ludi Sarajlija* – "ludi" znamená bláznivý nebo taky blbý. Válka ty soupravy někde požrala, ani je nikdo asi neukradl, protože ten bosenský rozchod 760 mm byl dost neobvyklý. — Ludi Sarajlija ušetřil mnoho času tím, že nepřepřahal na ozubeném úseku; jak to bylo uděláno, to nemám tušení. Byl snad maďarského původu.

Vlakem se jezdilo ze Sarajeva také do *Ilidže*. Ve stanici *Alipašin Most* se trať oddělila na Ilidžu, vedla poli, tam kde dnes jsou hustě nasekány bytovky. Později jezdily ze Sarajeva do Ilidže ojeté londýnské patráky (to jsem tam byl na skok v roce 1959), dnes tam jezdou tramvaje.

Ilidža byla častým výletišťem. Buď jsme tam jeli vlakem nebo někdy konzulárním taxíkem. Pro chlapečka to bylo atraktivní především tím, že tam bylo pár klecí s opicemi, dále tím, že na velkém kulatém lázeňském náměstí byl

na jedné straně gejzír horké vody, který tryskal asi do výše pěti metrů. To náměstí mi připomíná náměstí ve Velichovkách – hotely a kavárny kolem. Sedělo se tam na terasách, popíjela bílá káva nebo nějaký snesitelnější nápoj a přicházely bosenské tetičky a nabízely lesní jahody. Prodávaly je v jakýchsi z kůry udělaných torbičkách za směšně nízkou cenu – zhruba litr, možná víc stál 2 Din! Vyvrcholením výletu do Ilidže byla večere na *Vrelu Bosne* (Prameny Bosny). To je stále ještě zajímavé místo: krasová voda se tam dere na povrch, je krásně čistá, modrá a pěstují v ní pstruhy. K večeři byly právě ti pstruzi s kukuřičným chlebem, ten jsem pak už nikdy takový nejedl, protože to, co se teď u nás tu a tam jako kukuřičný chléb prodává, připomíná spíš obyčejnou zemi. Kdežto tehdy to byl chleba upečený z hrubě mleté kukuřice, takový drsný, snad trochu nahořklý, drotil se.

Umírání republiky

Konzulovy činnosti nabyly na objemu v dramatickém roce 38. Nejbouřlivěji bylo pochopitelně v týdnech kolem Mnichova. Atmosféra obav z války, z Hitlera byla hustá, bylo to stálé téma rozhovorů všude, kamkoliv člověk přišel. Jak si někdo všiml, že jsme Čechoslováci, hned se k nám přidal a držel s námi. Byli to zcela "obyčejní" lidé, kteří měli Čechy velice rádi a projevovali nám svoji účast všemi způsoby.

V době mobilizací v Československu stála na ulici před konzulátem desítky metrů dlouhá fronta mužů, kteří se hlásili jako dobrovolníci do naší armády. Jak to fungovalo, zda se jejich přihlášky alespoň symbolicky realizovaly, to nevím. Ale nějaká evidence se dělala.

Když byla pak mnichovská dohoda podepsána, byli naši přátelé rozčarováni a ptali se "*zašto niste pripucali?*" Proč jste se nedali do střelení? To

slovo "*pripucati*" snad vzniklo při té příležitosti. Po volbě Dr. Háchy prezidentem se mi šoféři v Dubrovniku posmívali, že teď máme prezidenta, *koji se zove Haha* (čti Chacha)...

Kolem mnichovských událostí měl otec politický projev z okna našeho bytu. Byl tam nainstalovány ampliony, před domem byl obrovský dav lidí, který provolával cosi... A policisté na kóních udržovali pořádek. Snad to bylo po Mnichovu, byla už tma, sychravo.

Tu noc, kdy byl rozsudek na Československem podepsán, seděli rodiče s panem Hejhalem a ještě dalšími lidmi před naším rádiem a poslouchali... Poslali mne spát. A když jsem ráno vstal, bylo v bytě mrtvo a v kuchyni byla veliká hromada knih. Anglických, francouzských, italských... Otec je vyhodil a nařídil spálit, zradou těch Francouzů a Britů byl hluboce otřesen... Jak už to bývá, vzal ty knihy po-

tom na milost a nastrkal je zase do knihovny. Ony za nic nemohly.

Významnou politickou událostí bylo divadelní představení *Čapkovy Bílé nemoci*, které zorganizovala Čs. liga. Bylo to podle vyprávění velice působivé, obrovské ovace, rodiče na to pohnutě vzpomínali.

Československa byly pochopitelně stále plné noviny. Odebírali jsme

Poštu a Jugoslavenski list, ty byly psány latinkou, rodičům cirilica dělala potíže. Samozřejmě také české noviny, něco snad chodilo na konzulát. Já noviny velice rád četl – především černou kroniku, a přitom jsem si všiml i těch politických nadpisů. Všude *Čehoslovačka... Hitler... Engleska... Ultimatum... Atd.*

oooOOOooo

Moji rodiče, Otakar a Zdenka, se v Sarajevě cítili opravdu jako doma. Sžili se s prostředím, které nám bylo kupodivu velice blízké, a asi neradi odjížděli. Ale vím, že se sžili i s prostředím Neapole, kde byl otec konzulem také asi čtyři roky. Diplomatická služba nebyla pro ně jednoduchá, protože se spoustu věcí museli naučit za pochodu. Žádný kurz pro diplomaty a jejich manželky neexistoval – tady máš papír, seber se a jeď. Museli zvládnout místní jazyk, zvyky, politické a náboženské klima, nesměli nikoho urazit... Pro lidi pocházející z "obyčejných" sociálních vrstev to určitě bylo náročné... Ale zvládlo se to...

Pro mne Sarajevo nebylo vlastně ničím neobvyklým, protože "obvyklého" jsem za sebou tehdy ještě mnoho neměl. Sarajevský pobyt jsem bral jako normální věc, pochopitelně jsem o tom vůbec neuvažoval. V tom věku dítě začíná intenzivně vnímat svoje okolí, není ještě zatíženo školními starostmi a může se na své pozorování soustředit, a tak mě ten pobyt v cizí/necizí zemi nepochybně nějak vytvářel a na celý život ovlivnil.

oooOOOooo

Napsal jsem tyto vzpomínky z podnětu *pana Dr. Jiřího Kuděly*, velvyslance České republiky v Sarajevě. Děkuji mu touto cestou, že mne k tomu vyzval – splnil jsem konečně jakýsi svůj úkol. Můj tatínek, pan Otakar Tichý (1890-1947), napsal totiž za 2. světové války vzpomínky ze svých misí v Istanbulu a v Neapoli. Tehdy, před půl stoletím, jsem se ho jednou ptal, kdy napíše o Sarajevu. A on mi řekl: *To už musíš napsat ty...*

oooOOOooo